

FERHENGÊN MENZÛM DI EDEBÎYATA KURDÎ DE

Klasik Kürt Edebiyatında Manzum Sözlükler Verse Dictionaries In Classical Kurdish Literatur

Nusrettin BOLELLİ¹ Nurettin ERTEKİN²

KURTE

Ji bo perwerdehiya zarokan di edebiyata rojhilata navîn ya klasîk da gelek ferhengên menzûm hatine amadekirin. Edebiyata Kurdî ya klasîk perçeyek ji edebiyata rojhilata navîn ya klasîk e û wek hemû cureyên edebiyata klasîk, ji bo perwerdehî û fêrkirina zarokên kurdan ferhengên menzûm jî hatine amadekirin. Di edebiyata Kurdî ya klasîk de li gor çavkaniyên berdest heşt ferhengên menzûm hene. *Nûbihara Biçûkan*, *Mîrsadul Etfâl (Şahrahê Kudekan)*, *Luxetnameyê Ehmedî*, *Gulzar*, *Dû Rişte*, *Nûbihara Qur'anê*, *Nûbihara Mizgefta Sîriyê û Nûbihara Mezinan*.

Di vê gotarê de em li ser ferhengên menzûm ên di edebiyata Kurdî ya klasîk de disekinin. Kurtejiyana nivîskarên ferhengên menzûm û hêjmarê beş, beyt, bêjeyên ferhenga di vê gotarê de bi cih bûye.

Bêjeyên Sereke: Edebiyata Kurdî ya klasîk, Ferheng, Ferhengên Menzûm. Ferhengên Menzûm ên Edebiyata Kurdî ya klasîk.

ÖZET

Klasik Ortadoğu edebiyatında çocukların eğitim ve öğretimi için manzum sözlükler hazırlanmıştır. Klasik Ortadoğu edebiyatının bir parçası olan Klasik Kürt edebiyatında da klasik edebiyatın bütün edebi türleri gibi, kürd

1 Doç. Dr., Mamosteyê Beşa 'Erebî, Zanîngeha Bingölê.

2 Xwendekarê Lisansa Bilind a Bi Tez.

çocuklarının eğitim ve öğretimi için manzum sözlükler de hazırlamışlardır. Kaynaklardan edinilen bilgilere göre Klasik Kürt edebiyatında sekiz manzum sözlük yazılmıştır. Nûbihara Biçûkan, Mîrsadul Etfâl (Şahrahê Kudekan), Luxetnameyê Ehmedî, Gulzar, Dû Rîşte, Nûbihara Qur'anê, Nûbihara Mizgefta Sîriyê ve Nûbihara Mezinan.

Bu makalede Klasik Kürt edebiyatında bulunan manzum sözlükler üzerinde duracağız. Manzum sözlük yazarlarının kısa biyografileri, sözlüklerin bölüm sayıları, beyit sayıları, kelime sayıları bu makalede yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Kürt Edebiyatı, Sözlük, Manzum Sözlük, Klasik Kürt Edebiyatında Manzum Sözlükler.

ABSTRACT

Many poetical dictionaries have been written for the education and the teaching of children in the Classical Middle East Literature. As a part of the Middle Eastern Literature, Classical Kurdish Literature has also given many products in the same field. According to the studies done in the field, eight dictionaries have been written in this style: *Nûbihara Biçûkan*, *Mîrsadul Etfâl (Şahrahê Kudekan)*, *Luxetnameyê Ehmedî*, *Gulzar*, *Dû Rîşte*, *Nûbihara Qur'anê*, *Nûbihara Mizgefta Sîriyê* and *Nûbihara Mezinan*.

I will discourse on the poetical dictionaries in this article. The lives of the writers of these authors, the number of the sections, the number of couplets and the number of the lexical items are researched.

Key Words: Classical Kurdish Literature, Lexicon, Poetical Dictionary, Poetical Dictionaries in the Classical Kurdish Literature.

DESTPÊK

Dîroka ferhenga bi qasî dîroka nivîsê kevn û kevnare ye. Piştî peydakirina nivîsa mîxî ji teref Sumeriyan ve, nivîsa mîxî di mektebê Sumeriyan de ji bo perwerdehiyê hatiye bikaranîn. Piştî desthilatdariya gelên Samî li ser Sumeriyan, ziman nasên Sumerî ji bo ku xelkên Samî zimanên wan fam bikin ferhengên herî kevn ê dîroka mirovayetiye nivîsandine.³

Xebatên gelên Çînî li ser ziman, heta berya zayinî bi sedsala XI a paşve diçe. Tê zanîn ku, Ku Ye Wang ferhengê bi navê 'Yu Pi En' û Şi Wo Wan jî bi navê 'Hu Şin' ferheng amadekirine. Hîndûyî ya xebatên xweyî ziman, di destpêkê de, li ser tekstên pirtuka xweyî pîroz *Weda* pêkanîne. Ziman nasê Hîndûyî Panînî

3 Yusuf Öz, (1996), *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, r.1

ferhengek menzûm bi navê ‘*Ashtadhyayi*’ nûsiye û ev ferheng gihaştiye dema me jî.⁴

Yûnaniyan, ji bo hin bêjeyên ku di *Îlyada* û *Odessîa* Homeros de derbas dibin û ji bo bêjeyên pirtûkên felsefevanên wek Eflêtûn, ferhengên taybet nûsîne. Ferhenga Yûnaniyan a herî kevn ‘*Onomasticon*’ a Jûlius Pollux e. Ev ferheng deh berg e.⁵

Xebatên ‘Ereba li ser ziman û ferhenga, piştî hatina dînî Islamê destpê dike. Ev xebat hewl dana baş famkirina herdû çavkanîyên dînê Îslamê ên sereke; Qurana Pîroz û Hedîse Resûlê Xweda ne. Ferhenga bi navê *Kîtab-ul ‘Eyn* ku ji teref ‘Ebdurrehman El- Xelîl b. Ehmed b. ‘Emr el- Farahîdî hatiye nivîsandin di zimanê ‘Erebî de ferhenga yekemîn e.⁶

Di edebiyata Farisa de, ferhenga bi navê ‘*Tefasîr fî Lugatê Furs*’ an ‘*Muntehab*’ û an bi navê ‘*Muntehabê Hakîm Qetrqan*’ tê bilêvkirin, ku Qatranê Tebrîzî nivîsandiye, yekemîn ferheng e. Ev ferheng ne gihaştiye roja me. Ferhengên edebiyata Farisan ên herî kevn ku gihaştine dema me a yekemîn; ‘*Lûgatê Fûrs*’ a Esedê Tûsî ye, duwemîn ferheng bi navê ‘*Şîhab-ul Furs*’ ji aliyê Muhemmed b. Hînduşahî Nahciwanî ve hatiye nivîsandin. Ferhenga sisiya, ‘*Mîyarî Cemalî*’ ya Şemsê Fehrî ye.⁷

Di edebiyata Tirkî de yekem ferhengên ku hatine nivîsandin, ‘*Dîwan ü Lugat-it Turk*’ û ‘*Tîbyan-ul Lugat-it Turk ‘ela Lisan’îl-Kanklî*’ ye ku a yekem, nivîsa Kaşgarlı Mehmûd e û a duwem, Muhemmed b. Keys nivîsandiye.⁸

Di edebiyata Kurdî de li gor jêderên ber desta yekem ferhenga kurdî ji teref Şeyx Ehmedê Xanî bi navê ‘*Nûbihara Biçûkan*’ hatiye nivîsandin.⁹ Ev ferheng ji ber ku menzûm e dinav mijara me de bi ber firehî ewê cih bigre.

1. FERHENGÊN MENZÛM

1.1. Dîroka Ferhengên Menzûm Di Edebîyata Rojhelata Navîn De

Li gor tespîtê ku hatine kirin di sedsala V / VI an de em rastî ferheng û pirtûkên rêziman ên menzûm tî. Di vî warî de berhemên herî pêşi hatine nivîsandin; ‘*Kaydû’l-Evâbid*’ a şaîr û zimannasê Yemenî Îsmail b. Îbrahim er-Rîb’î, ‘*el-Mufassal*’ a Zemahşerî, ‘*Teshîlû’l-Fevâid ü Tekmîlû’l-Makâsîd*’ a İbn Mâlik, ‘*Düstûru’l-Lugâ*’ ya Edîb Natanazzî ye.¹⁰

Dîroka ferhengên menzûm û du zimanî, di sedsala XIII da bi ‘*Nisâbu’s-Sıbyân*’ a Bedreddîn Ebû Nasr Mesûd (Mahmûd) b. Ebî Bekr el-Ferâhî dest pê dike. Di

4 Öz, hb, r.2

5 Öz, hb, r.2

6 Öz, hb, r.4

7 Öz, hb, r.20-23

8 Öz, hb, r.37

9 Kadri Yıldırım, (2014), *Ehmedê Xanî Külliyyatı IV- Dîwan*, Awesta yayınları, İstanbul, r.18

10 Öz, hb, r.53

heman demê de ‘Zühretü’l-Edeb’ a Şükrullâh b. Şemsüddîn Ahmed b. Seyfuddîn Zekeriya minaka duwem e ji bo ferhengên menzûm û du zimanî.¹¹

Edebiyata Tirkî, ku di bin bandora edebiyata ‘Erebî û Farsî de maye, em ferhengê menzûm cara yekem bi berhema Hüsâm b. Hasan el-Konevî’ a bi navê ‘*Tuhfe-i Hüsâm*’ dibînin.¹² Ev ferheng bi Farsî û Tirkî ye. Ferhenga bi zimanê ‘Erebî û Tirkî ji teref Abdullatif İbn Melek bi navê ‘*Lugat-i Feriştöğlü*’ hatiye nivîsandin.¹³

Di serî de ‘Tirkî-‘Erebî’, ‘Tirkî –Farsî’ û ‘Tirkî-‘Erebî-Farsî’ bi du zimanî û sê zimanî ferheng hatine nivîsandin, lê ji sedsala 19 a û vir de, bi Rûmî, Ermenî, Bulgarî, Almanî, Boşnakî û Fransizî ji ferhengên menzûm di edebiyata Tirkî de xwe nîşan didin.¹⁴

Di edebiyata Tirkî ya klasîk de heta vê deme; Farsî-Tirkî (24), Farsî-‘Erebî-Tirkî (14), ‘Erebî-Tirkî (12), Farsî-Farsî (1), ‘Erebî-Farsî (5), Tirkî-Rumî (2), Tirkî-Fransizî (1), Tirkî-Bulgarî (1), Tirkî-Ermenî (1), Tirkî-‘Erebî-Farsî-Afganî-Hindûyî (1) û tevî ferhenga di dîwana Nevaî de ku bêjeyên zimanê Çagatayî û Moğolî destnîşandike bi giştî 63ê ferhengên menzûm hatine dîtin.¹⁵

Di edebiyata Tirkî ya klasîk de ji bo ferhengên menzûm ev berhemên li jêr wek nimûne em di karin pêşberî we bikin: Bahâ’üddîn İbn Abdurrahmân-ı Magalkaravî - *Ucûbetü’l-Garâyib fi Nazmî’l-Cevahiri’l-Acâyib* (827/1424), Şeyhülharemzâde Şeyh Abdülkerîmzâde - *Lugat-i Abdülkerîm* (978/1570), Sun’î-i Malatyavî – *Fethü’l-Fettâh* (1008/1599), Kayserili Gencî Pir Mehmed - *Genc-i Leâl* (1041/1631), Mustafâ Hâkî el-Üsküdârî - *Menâzîmü’l-Cevâhir* (1042/1632-33), Abdurrahman Zâhidî-i Konevî – *Tevfiye* (1133/1721), Şeyh Ahmed-i Antakî – *Se Zebân* (1135/1723), Eşref Feyzî - *Lugat-i Feyzî/Hoş Edâ* (1149/1736), Ahmed Resmî b. İbrahîm-i Girîdî - *Nazm-ı Girîdî* (1153/1740), Mustafa İlmî b. İbrahim - *Tuhfetü’l-İhvân ve Hediyetü’s-Sıbyân* (1160/1747), Mustafa Keskin b. Osmân - *Manzûme-i Keskin* (1171/1758), Osman Şâkir b. Mustafâ-yı Bozokî – *Müselles-nâme-i Şâkir* (1210/1795-96), Hasan Aynî - *Nazmü’l-Cevâhir* (1236/1821), Hayret Mehmet Efendi - *Tuhfe-i Se-Zebân* (1234/1819), Çemişkezekî Nasûh Efendi - *Tuhfe-i Nushî* (1839-1861 arası), Süleyman Hayrî - *Hayrî’l-Lugat*.¹⁶

11 Öz, hb, r.54

12 Mustafa Öztürk, (2015). “*Manzum Sözlüklerden Sübha-i Sıbyân ile Kürtçe’deki İlk Manzum Sözlük Nûbehara Biçûkan Arasında Bir Karşılaştırma*”, Mardin: The Journal of Mesopotamian Studies, C: 1/1, s. 5.

13 Öztürk, hb, r.5

14 Öztürk, hb, r.5

15 Yılmaz İnce, (2002). “*Manzum Sözlükler ve ‘Şemsî’nin Cevâhîrî’lkelimât’ı Üzerine Bir Dil İncelemesi*”, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.

16 Kamil Ali Gynaş. (2015). “*Arapça-Farsça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tufetü’l-İhvân Hediyetü’s-Sıbyân*”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.8, S.41, s.154-163.

2. FERHENGÊN MENZÛM DI EDEBİYATA KURDÎ DE

Hemû taybetmendiyên edebiyata klasîk, cureyên edebiyata klasîk di edebiyata Kurdî de jî xwe nîşan didin. Çawa ku ferhengên menzûm wek cureyek edebî ji bo perwerdehiyê hatine amadekirin di edebiyata rojhilata navîn de, her wiha ‘alim, zana, ziman nasên kurdan jî ev cûre pejirandine û ji bo perwedehî û fêrkirinê berhemên ferhengên menzûm diyarî zarokên Kurdan û edebiyata Kurdî kirine.

2.1. Şeyx Ehmedê Xanî û *Nûbihara Biçûkan*

2.1.1. Şeyx Ehmedê Xanî (1651-1707)

Şeyx Ehmedê Xanî, Di sala 1650/51 li Bazîdê ji dayik bûye. Navê bavê wî Melle Îlyas e. Piştî wefata bavê xwe li cem birayê xwe Melle Qasim dest bi xwendina medresê dike. Li Mûradyê di medresa Gulgûn ê, li Ahlatê, Ruha, Cizîrê, û wd. Xwendina xwe di domîne û li Xoşab ê di medresa Ataiyye de li cem Melle Camî icaza ‘ilmê werdigre.

Piştî kuta kirina tehsila ilmî vegeeriyaye Doğubeyazît ê. Li vir medreseyek ava kiriye û dest bi dersdayînê kiriye. Şeyx Ehmedê Xanî, hem ‘alimekî Îslamê ye û hem ‘alim û zanayekî kurd e. Li ser baweriya Sunnî/Eş’erî peyrewê mezhebê Şafi’î ye. Şeyx Ehmedê Xanî girêdayî terîqa Neqşebendî ye. Heta îro çar berhemên wî gihastine ber destê me. *Mem û Zîn*, *Nûbihara Biçûkan*, *‘Eqîda Îmanê û Dîwan* berhemên wî ne.¹⁷

2.1.2. *Nûbihara Biçûkan*

2.1.2.1. Navê Berhemê yê Orîjînal

Navê berhemê *Nûbihara Biçûkan* e. Wek taybetmendiyek ferhengên menzûme ku nivîskar navê berhemê di hundurê berhemê de û di beşa yekem, an di destpêkê de bilêv dikan, Şeyx Ehmedê Xanî jî ev taybetmendî bikaraniye û di destpêkê de navê berhema xwe anîye ziman.¹⁸

Vêk êxistin Ehmedê Xanî

Navê Nûbihara Biçûkan lê danî¹⁹

2.1.2.2. Sedema Nivîsînê û Mêjûya Nivîsandina Wê

Dîsa yek ji taybetmendiyên ferhengên menzûm in ku nivîskar sedema nivîsandina berhemê diyar bike. Şeyx Ehmedê Xanî di destpêka berhemê de di

17 Kadî Yıldırım, hb. r.13-14

18 Di vê xebata li ser *Nûbihara Biçûkan* de me berhema Ehmed Hilmî Qoxî ya bi navê *Gulzara Hemûkan Şerha Nûbihara Biçûkan*, weşanên Ihsan, çapa sêyem, sal 2014 ji xwera kir çavkanî.

19 Ehmed Hilmî Qoxî, (2004), *Gulzara Hemûkan Şerha Nûbihara Biçûkan*, Ihsan yayinlari, 3. Baski, İstanbul, r. 17

beyta 7 an de sedema nivîsandina *Nûbihara Biçûkan* dibêje ku ev behrem ji bo zarokên kurmanca hatiye amadekirin.

Ne ji bo sahip rewacan

*Belkî ji bo biçûkê kurmancan*²⁰

Şeyx Ehmedê Xanî ev berhem xwe di sala 1683 an de nivîsîye.²¹

2.1.2.3. Taybetmendiyên Şiklî

Nûbihara Biçûkan, ferhengê Kurdî- ‘Erebî ye. *Nûbihara Biçûkan*, ji destpêkekê û 13 beşan - ji bo beşên ferhengên menzûm Qit’e dibêjin²²- pêk hatiye. Beşa herî mezin beşa dawî ya sêzdeha ye ji 48 beyta pêk hatiye. Beşa herî buçûk jî beşa pêncan ye ji 7 beyta pêk hatiye.²³

Bi wezn û qalibên ‘erûzê hatiye nivîsandin. Heft qalibên ‘erûzê ku; Hezec, Recez, Remel, Mûdari’, Besît, Serî’ û Mûteqarib in hatine bikar anîn. 4 beş bi behra Recezê, 3 beş bi behra Hezecê, 2 beş bi behra Remelê û bi behra Mûdari’ beşek, Besît beşek, Serî’ beşek û Mûteqarib jî beşek hatiye nivîsandin.

Hejmara beytên berhemê 217e ne. Di pirtûka Qoxîde du beytên din jî hene, Qoxî di van herdû beytan de ketiye şikê ku ji *Nûbihara Biçûkan* in an na. Ev herd û beyt ev in:

Divêtin tû bizanî bi dil navê îmaman

‘Elî çar in Hesên du Mûhemmed sê ne ey can

Imamê dî Huseyn e di gel Mûsa û Ce’fer

Ev in bil cumle bê şek bizan qencê îmaman

Ji bo me çarî dîtir heyin sahip mezahip

Mûhemmed Malik Ehmed ewî dîtir ki Ni’man²⁴

Eger ev herdû beyt jî bîn jimartin hejmara beytên berhemê dibe 219e. Bi tevahî 852 bêjeyên Kurdî û 1317 bêjeyên ‘Erebî, bi giştî 2169 bêje di berhemê de bi cih bûne.²⁵

Beşa destpêkê bi Besmeleyê destpê dike, bi Hemdele û Selweleyê devam dike. Navê nivîskarê berhemê, sedema nivîsandina berhemê jî di destpêkê de bi cih bûye. Di beşa yekem de, hinek bîr û baweriyên dînê Îslamê; navên her çar xelîfeyên Îslamê, ew deh kesên ku bi bihiştî hatine mizginkirin, û bi çar beytan kurtasiya jiyana peyxemberê Îslamê tê dîtin.

20 Qoxî, hb, r. 17

21 Kadri Yıldırım, hb, r. 25

22 Öz, hb, r.62

23 M. Zahir Ertekin, “İlk Manzum Türkçe-Kürtçe Sözlük: Nûbihara Mezinan”, Journal of Oriental Scientific Research (JOSR), Nisan-2017 Cilt:9 Sayı:1 (17), r. 94

24 Qoxî, hb, r.19

25 Ev hejmar li gor tesnîfa Qoxî ku li dawîya pirtûkê li gor herfê elîfbayê dabeşkeriye me jimartiye.

Beşa destpêkê ne tê de, beşên mayin bi pend û şîreta destpê dîke. Di serê her beşekê de beyta yekem ji bo pend û şîretan hatiye veqetandin. Wek nimûne di serê beşa yekem de ev pend heye:

*Heta tu dewr û dersan nekî tekrar û mesrûf
Di dunyayê tu nabî ne meşhûr û ne me'rûf²⁶*

Dîsa ku beşa destpêkê em ji nav derxin di beşên din de beyta duwem behr û qalibên 'erûza wê beşê nîşan dide. Wek mînak ji beşa hefta;

*Fa'îlatun, Fa'îlatun, Fa'îlatun, Fa'îlat
Xweş tu vê behrê bixwîne lew ku xweş çûne Remel²⁷*

2.1.2.4. Taybetmendiye Nûbihara Biçûkan

Di edebiyata Kurdî de fêhenga yekem e.

Di edebiyata Kurdî de fêhenga menzûm a yekem e.

Di edebiyata Kurdî de fêhenga du zimanî a yekem e.

Di edebiyata Kurdî de di warê mijara 'erûzê de berhema yekem e.

Di edebiyata Kurdî de ji bo perwerdehiya zarokan berhema yekem e.

Di dîroka zimanê Kurdî de ji perwerdehiya zimanê zikmakî berhema yekem e.²⁸

Di Nûbihara Biçûkan de Hejmara Beyta, Behr û Qalibên 'Erûzê û Mînakên Beyta			
Beş	Hejmara Beyta	Behr û Qalibên 'erûzê	Beytek Jê Beşê
Destpêk	14		Hemd û Sena û Şukranî
			Ji bo wî Xalîqê Rehmanî
1	15	Hezec	Li me ferde bizanin resûlê xwo bi tehqîq
		Mefa'îlun, Fe'ûlun, Mefa'îlun, Fe'ûlun	Bi mewlûd hem bi medfen bi nasin da û baban
2	15	Recez	Zewc û recûl çî? Mêr, û jin, meret û zewcet û nîsa
		Mufte'îlun, Mefa'îlun, Mufte'îlun, Mefa'îlun	Walid bab û walîde da, şeçîq û ex her dû; bira
3	11	Remel	Qidrê dîze, qes'e kase, xubzê nan
		Faîlatun, Faîlatun, Faîlat	Lehmê goste, tebxê pehtin, neyê xav
4	11	Recez	Hatim eteytû, atî tîm, wî hat eta, îlî were
		Mustef'îlun, Mustef'îlun, Mustef'îlun, Mustef'îlun	E'teytû minda, xuz bigîr, îrc'î veqer, îzheb here
5	7	Recez	Meqûlî kuştî, mexsûlî şuştî
		Mustef'îlatun, Mustef'îlatun	Meytet mirar e, merqed xwo gor e
6	11	Mûdarîf	Rumman hinar e, culnaz gulnar e, tîn hijîr e
		Mef'ûlu, Fa'îlatun, Mef'ûlu, Fa'îlatun	Qissa xiyar e, dewfes pîvaz e, sewmî sir e
7	18	Remel	Şeyx û soflî keramet 'îlm û xwendin hem'emel
		Faîlatun, Faîlatun, Faîlatun, Faîlatun	Xîlwet e hîere, terîqa te şerîfet bê xelet
8	18	Besîl	Hîvînemayî kî ye? Mublis û ayis qenût
		Mufte'îlun, Fa'îlun, Mufte'îlun, Fa'îlun	Asîn û pola çî ne? Herd û enîs û zeker
9	10	Hezec	Zahîb çî ye? Ê çûyî, musteqbelî; ê bêtin
		Mef'ûlu, Mefa'îlun, Mef'ûlu, Mefa'îlun	Madi çî? e wê borî, baqî çî? E wê mayî
10	9	Recez	Mufte'îlun, Mufte'îlun, Mufte'îlun, Mufte'îlun
		Mufte'îlun, Mufte'îlun, Mufte'îlun, Mufte'îlun	Ev recez a metwîyye da qenc bizanî tû bira
11	16	Hezec	Herçî kesê 'îlme kî qenc xwendîye
		Mufte'îlun, Mufte'îlun, Fa'îlun	Dewlet e ger wî bi esl zanîye
12	14	Hezec	Bîzan çar in'enasîr; ax û av û ba û agir
		Mufte'îlun, Mefa'îlun, Mufte'îlun, Mefa'îlun	Mewalîdîn ev e hersê; nebat û me'den û heywan
13	48	Mûteqarîb	Zvîstan şîtaye û havîn e seyf
		Fe'ûlun, Fe'ûlun, Fe'ûlun, Fe'ûl	Behar e rebî' û peyîz e xureyf
Gîşî	217		

26 Qoxî, hb, r.17

27 Qoxî, hb, r.42

28 Di amadekirina statîstîk û tabloyên vê gotarê em spasîyên xwe pêşkêşî momoste M. Zahir Ertekin dikin.

2.2. Şeyx Mihemed Kerbelayî û *Mîrsad'ul Etfâl ew Şahrahê Kûdekan*

2.2.1. Şeyx Mihemed Kerbelayî (1886-1939)

Şeyx Mihemed Kerbelayî, lawê Şeyx 'Ebdurrehman Aqtepe ye. Di sala 1886ê zayinê li gundê Aqtepe girêdayî bi navçeya Çinar (Xana Axpar) a Dîyarbekir hatiye dunyayê. Di medreseya Aqt epe de li cem bav û apê xwe dest bi xwendinê dike. Temamê xwendina xwe di medresa malbata xwe didomîne. Piştî têkçûna serhildana Şeyx Se'îdê Kal nefî/sirgûnî bajarê Ūşaqê dibe. Paşê nefya wî difetilînin bajarê Edeneyê. Piştî du salê nefyê tê bexşandin û vedigere welat li gundê Çolî bi cih dibe. Şeyx Mihemed Kerbelayî, piştî ku li vî gundî bi cih dibe jiyanekeke inzîwayî dimeşîne. Kêm dixwe, kêm vedixwe, kêm radikeve, dixwîne, dinivîsîne û nivîsê xwe diçerîne. Di sala 1939ê zayinê rehmet dike diçe ser dilovaniya xwe. Di destê me de ji Şeyx Mihemed Kerbelayî du behrem hene. Yek *Dîwan* û a din jî ev ferheng e ku navê wê *Mîrsadu'l-Etfâl ew Şahrahê Kûdekan* e.²⁹

2.2.2. Navê Berhemê yê Orijînal

Şeyx Mihemed Kerbelayî, navê berhema xwe di destpêka berhemê de weha diyar dike:

Bi Mîrsadu'l-Tîfal min kirye nîşan

*Ji mewla min rica ye nefê îşan*³⁰

2.2.3. Sedema Nivîsînê û Mêjûya Nivîsandina Wê

Kerbelayî, bi giştî ji bo temamê zarokên Kurdan û bi taybetî jî, ji bo birayê xwe Muhemmed Eskerî û biraziyê xwe Neqşibendî nivîsandiye. Ev berhem di sala 1912 an de hatiye nivîsandin.³¹

Li ser Etfâl û ewladê di Kurdan

Lîsanê Farisî û meqsedê wan

Muhemmed Eskerî yû Neqşibendî

*Ew in îlet ji vê tertîb û bendî*³²

2.2.4. Taybetmendiyên Şiklî

Mîrsad'ul Etfâl ew Şahrahê Kûdekan ferhenga Kurdî- Farsî ye. Ferheng, ji destpêkêkê, 15 beşan pêk hatiye. Di ferhengê de 1155 bêje cih girtine. Ferheng mevzûn e bi tevahî ev ferheng ji 320 beyta pêk hatiye. Bi behr û qalibên êrûzî

29 Şeyx Mihemed Kerbelayî, (2002), *Dîwana Kerbelayî*, amd. Osman Akdağ-Kerem Soylu, Weşanên Enstîtûya Kurdî ya Stenbolê, Stenbol, r. 7-10

30 Pertev, Ramazan. (2012), *Mîrsadul Etfâl (Şahrahê Kudekan)* -Ferhenga Menzum a Kurdî-Farîsî(vekolîn-Tekst), Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtûya Zimanên Zindî yên li Tirkîyeyê, Şaxa Makezanîsta Ziman û Çanda Kurdî, Teza Lîsansa Bilind, Mêrdîn, r.47

31 Pertev, hb, r,49

32 Pertev, hb, r,48

hatiye nivîsandin. Behrên 'erûzê ku hatine bikaranîn; Hezec, Recez, Munserîh, Serî, Remel, Mûzarî, Wafir û Mûtekarib e.³³

Di serê her beşê de beyta pend û şîreta û dûre benda behr û qalibên 'erûza wê beşê bi cih bûye.

Tîm ez behrê insan dewletê dunya û 'uqba ye

Kesê 'alim muheqqeq tacidarê her du dunya ye³⁴

Mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun

Hezec salim musemmen bit şebîhê durrê yekta ye

Di Mîrsad'ul Etfâlê de Hejmara Beyta, Behr û Qalibên 'Erûzî û Mînakên Beyta³⁵

Beş	Hejmara Beyta	Hejmara Bêjeva	Behr û Qalibên 'erûzê	Beytek Jê Beşê
Destpêk	25		Hezec	Bi ismê padişahê 'alemârây
			Mefa'îlun mefa'îlun fe'ûlun	Bi hemdê zî'î-celalê nutqî beşşay
1	15	98	Hezec	Îlim ez behrê insan dewletê dunya û 'uqba ye
			Mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun	Kesê 'alim muheqqeq tacidarê her du dunya ye
2	18	99	Recez	Mustef'îlun Mustef'îlun Mustef'îlun
			Mustef'îlun Mustef'îlun Mustef'îlun	Salim musemmen bit recez, mislê mûhîta Hindî ye
3	19	86	Munserîh	Cam û peyale qedeh, encomen e cemiyet,
			Mufte'îlun fa'îlun mufte'îlun fa'îlun	Mêrg e bizan sebzazar, bêxwedî ye bîneva,
4	16	63	Hezec	Naskim e şinaxten, hem sûrax e qulik, ey cam,
			Mef'ûlun mefa'îlun mef'ûlun mefa'îlun	Rakim e çi? engîxten, hem walîde ye marî,
5	12	41	Recez	Bîşyar û bes pur pûr, û poser kur,
			Mustef'îlatun mustef'îlatun	Mox çi ye? kafir, çûyîn e refîen,
6	18	46	Serî	Çapik û çalaki sivikbûyîn e,
			Mufte'îlun mufte'îlun fa'îlun	Çeste çi? Nexme, keçel e hem çeseng,
7	7	30	Recez	Elfexten û elfaxîten elfiden û endûxîten
			Mufte'îlun Mufte'îlun Mufte'îlun Mufte'îlun	Herçar berhevdan e, hem qasid e olax, insan e kîk
8	25	94	Remel	Edî û muhet hesret û te'cil û tirs
			Fa'îlatun fa'îlatun fa'îlun	Zînhar e, zîver e zînet yeqînî,
9	13	51	Mûzarî	Tînah xewn, û merdad temmûz, û ab qedr e,
			Mef'ûlun fa'îlatun Mef'ûlun fa'îlatun	Pedrud wida' xuwestîn, mûyê heram e bane,
10	25	125	Remel	Ahramen ahîrîmen ahîrîne ehremen
			Fa'îlatun Fa'îlatun Fa'îlatun fa'îlat	Ahîren ehîrîne ehren cumle şeytan, do ye dûş,
11	10	33	Hezec	Pevazî purşewat e, kesê bêdîl xonokcan,
			Mefa'îlun fe'ûlun mefa'îlun fe'ûlun	Tîjîbûn e lemalem, tekebbur xodperistî,
12	9	55	Wafir	Kaşane û galbe hucre binas!, Pîrahen e çi? Pêşîr û kiras,
			Mefa'îletun Mefa'îletun Mefa'îletun	Postan e sedî, evreng e serîr, corban e leqandîn, nav e miyan,
13	15	103	Recez	Tasa û tase xemm û melalet, tarîm û tarî her du ne tarî,
			Mustef'îlatun Mustef'îlatun Mustef'îlatun	Taras mûlûbûn, barû hesar e, badber mura'î, muhtacî ye gaz,
14	65	231	Mûteqarîb	Pejeng e kifîd, û bîrîn e figar,
			Fe'ûlun fe'ûlun fe'ûlun fe'ûl	Pejûlîş perîşan, û sevd e şîkar,
Dawî	28		Hezec	Ku tenha em di bin axê bîrînîn
			Mefa'îlun mefa'îlun fe'ûlun	Jihevket yû dilê şeq dê bîrînîn
Gîştî	320	1155		

2.3. Şeyx Me'ruf Nodeyî û Luxetnâme-yê Ehmedî

2.3.1. Şeyx Me'ruf Nodeyî (1753-1837)

Navî wî Mehemed e, kurê Seyyid Mustefa ew jî kurê Seyyid Ehmedê Berzen-ciye. Bi şecera malbatî bapîrê wî yê sêzdemîn Seyyid 'Îsayê Berzencî kurê Seyyid

33 Ertekin, hb, r. 98

34 Pertev, hb, r,50-60

35 Pertev, hb, r,50-128

Baba ‘Elî Hemedanî ye ku Seyyid Baba ‘Elî Hemedanî jî birayê şa’irê mezin û navdar Seyyid Baba Tahirê ‘Uryanî ye.³⁶

Şeyx Me‘ruf Nodeyî, di sala 1753 an³⁷ de li gundê Nodê welidiye. Di despêkê de li cem bavê xwe dest bi xwendinê kiriye. Paşê li gelek deveran feqîtî kiriye. Di sala 1771ê de di temenê 18-19 e salî de li cem Mela Mehemedê Xezayî icaza ‘ilmê wergirtiye. Di sala 1837 an de çûye ser dilovaniya xwe.³⁸

Şeyx Me‘ruf Nodeyî, ‘alimekî mezine û zanayekî bê hempa ye. Di ‘ilmê Nehvê, Serfê, Me‘anî, Beyan, Wed‘, Âdâb, Behs, Mûnazere, Fiqih, Hedîs, Ūsûl, ‘Eqâid, ‘Erûz û Qafiye û Faraizê de gelek serkeftî û pêşkeftiye. Di mijarê cûr be cûr de bi zimanê Kurdî, Farsî û ‘Erebî 45 berhem li pey xwe hiştiye.³⁹

2.3.2. Navê Berhemê yê Orîjînal

Şeyx Me‘ruf Nodeyî navê ferhenga xwe di destpêka berhemê de di beyta 8 an de weha diyar dike:

Lî haza nawem na *‘Ehmediye’*
Wellahe ercû islahî’n-niyye⁴⁰

2.3.3. Sedema Nivîsînê û Mêjûya Nivîsandina Wê

Sedema nivîsandina vê berhemê di destpêka berhemê de di beyta 7 an de Şeyx Me‘ruf Nodeyî diyar dike ku ji bo lawê xwe Ehmed amade kiriye. Li gor agahiyên li ber desta ev behrem di sala 1790 î de hatiye nivîsandin.⁴¹

Ta kî ferzendem Ehmed bê te’eb
Şewed danayê luxatê ‘ereb

2.3.4. Taybetmendiye Şiklî

Ferhenga Kurdî (Sorani) û ‘Erebî ye. Çawa ku nivîskarê berhemê di destpêkê de di beyta 9an de destnîşan dike ku ev berhem ji destpêkekê û du beşa pêk hatiye.

Bi dû bab kîtab mî şewed kemal
Yek babê esma û yek babê ef’âl

Di ferhengê de bi giştî watayên 1444 bêjeyên ‘erebî hatine dayin. Berhema li ber destê me wênedar e. Bi tevahî 348 wêne di berhemê de bi cih bûne. Di gelek

36 Babê Lalo (Kemal Reûf Mehemed),(2004) *‘Eqîdey Îman-‘Eqîdey Kurdî*, Xalid Şarezorî Neqşebendî, (Komkirin û Serastkirin), Weşanên Aras, Hewlêr, r.136

37 Siddîq Sefîzade Borekî, (2008), *Mêjûy Wêjey Kurdî*, Weşanên Aras, Hewlêr, Berg.2, r.699

38 Babê Lalo, hb.137

39 Babê Lalo, hb.139-140

40 Di vê xebata li ser *Luxetnameyê Ehmedî* de berhema *Luxetnameyê Ehmedî*- Wênedar, rastkirin û wênekirin bi tekoşîna ‘Ebdurrehîm Mehmûdî, Intîşaratê Kurdistan, çapa nehoma, sal 1391 me ji xwera kir çavkanî.

41 Pertev, hb. r.526

rûpelan de wateyên hin peyvên kurdî wek jêrenot hatine dayin.

Ev ferhanga meyî mewzûn bi giştî ji 373 beyta pêk hatiye. Beşa destpêkê 13 beyt e. Beşa yekem pêşî bi ‘erebî bi sernavê ‘El-Bab’ul-ewwel û fi tercemeti’l - esmaî’ paşê bi kurdî ‘beşê yekem le wergeranî nawekan da’ hatiye binavkirin. Ev beş bi 343 beyta hatiye avakirin.

Di dawîya beşa yekem de wek binbeşa çar qit‘e bi cih bûne. Qit‘a yekem bi navê ‘Qet‘e yekêter le behrê remel, Fa’îlatun, Fa’îlatun, Fa’îlatun’ e û 21 beyte. Qit‘a duwem 7 beyte û navê wê Qet‘e yekêter le behrê serî‘e. Qit‘a sêyem navê wê ‘Qet‘e yekêter le behrê remel’ e û 4 beyte. Qit‘a çara ji 29 beyta pêk hatiye û bi ‘Qet‘e yekêter le weznê Reqs’ hatiye navdan.

Beşa duwem ji 17 beyta pêk tê. Di vê beşê de wateya lêkerên sê herfi ji zimanê ‘Erebî hatiye dayin. Navê vê beşê bi ‘Erebî; ‘El-Bâbu’s-sânî fi tercemeti’l-ef’alî’ û bi kurdî ‘Babê duwem le wergiranî fi’lekanda’ ye.

Di berhemê de bêjeyên ‘erebî dinav kevaneka de hatine nivîsandin.

Di Luxetnameyê Ehmedî de Hejmara Beyta û Mînakên Beyta		
Beş	Hejmara Beyta	Beytek Jê Beşê
Destpêk	13	Bi namê Xweday heyyê la yemût Perweredegarê mulk û melekût
1	343	re ‘s sere, ‘eyn çawe Beden qalib, îsim nawe
2	17	zehere, lah, beda; derket ‘Erîfe nasî, be’ese nardî
Giştî	373	

2.4. Dilbikulê Cizîrî (Abdûlkadir Bîngol) û Nûbihara Mezinan

2.4.1. Dilbikulê Cizîrî (Abdûlkadir Bîngol) (1953-)

Dilbikulê Cizîrî (Abdûlkadir Bîngol), Di sala 1953yan de li navenda Cizîrê hatiye dunyayê. Di destpêkê de li cem bavê xwe dest bi xwendinê kiriye. Paşê li herêmê xwe li cem gelek melayan feqîtî kiriye. Perwerdeya pêşîn û navîn li Silopya, Cizîr û Şirnexê quta kiriye. Di sala 1995 de beşa Civaknasiyê ya dusale qedandiye.⁴²

Di sazîyên dewletê de karê fermî kiriye û di sala 1996 da malnişîn bûye. Jiyana xwe li bajarê Cizîrê didomîne. *Evdîlahê Mînyewî* (werger), *Gotinên Pêşîyan* û *Biwêjên Herema Botan, Kulîlkên Baxê Botan, Rîsaleya Nameyan-Mektûbata Bedî’uzzeman, De Were Bikene/Nekene*, navên berhemê wî ne.⁴³

42 Ertekin, hb, r. 100

43 Di vê xebata li ser Dilbikulê Cizîrî (Abdûlkadir Bîngol) û *Nûbihara Mezinan* de; Dilbikulê Cizîrî (2014), *Nûbihara Mezinan*, Weşanên Nûbihar, Çapa yekem, Îstanbûl, me ji xwere kir çavkanî.

2.4.2. Navê Berhemê yê Orîjînal

Dilbikulê Cizîrî di benda sêyem di beyta 41ê de dibêje min rêça Şeyx Ehmedê Xanî ji xwere pejirandiye. Ji bo vê yekê navê berhema xwe ‘Nûbihara Mezinan’ daniye. Nivîskar navê berhema xwe di pêşgotina berhemê de anîye ziman ku ev pêşgotin nesre.

*Min girtiye rêy **Mela û Xanî**
Kurdî bibim ez semayê banî⁴⁴*

2.4.3. Sedema Nivîsînê û Mêjûya Nivîsandina Wê

Nivîskar ji bo ku ji zimanê xwe re xebatekê bike, nehile winda bibe û agahiya dost û dujminan jê çê bibe ku Kurdî zimanekî dewlemend e ev ferheng amade kiriye. Nivîskar van hestên xwe di beşa sêyem de di beytên 35-39an de anîye ziman. Tarîxa nivîsandinê ne diyar e lê berhem di sala 2014an de di nava weşanên Nûbiharê de li Stenbolê derçûye.

*Min xwest ji ziman re kim xebatê
Bona wejîna wê kim lebatê*

*Rizgar bikim ez nebîte winda
Da ew nemirit li şehr û gunda*

*Hazir bikim ez bi Kurdî ferheng
Da ew di dinê de bit xwedî deng*

*Emma ne wekî yê din bi pexşan
Helbesteke rewneq û we rexşan*

*Da dijmin û dost û tev de bende
Hay jê çêbe Kurdî dewlemend e⁴⁵*

2.4.4. Taybetmendiyên Şiklî

Berhem ji destpêkek pexşan û du beşa pêktê. Beşa yekem ji bîst û şeş bin beşa ava bûye. Ev beş wateyên bêjeyên tirkî bi kurdî dide, yanî ev beş Tirkî-Kurdî ye. Beşa duwem ji heft binbeşa pêktê û ev beş Kurdî-Kurdî ye.

*Destpê dikim ez bi navê Ellah
Meqsûd Ew e her ji bo me wellah*

Nivîskar navên beşên berhemê bi ‘Bir’ navdar kiriye û binbeş jî bi ‘Bend’ a ji hevû dû qetandiye. Di birra yekem û benda yekem de bi 14 beyta pesnê Xweda

44 Dilbikulê Cizîrî, hb. r. 21

45 Dilbikulê Cizîrî, hb. r. 21

hatiye dayin. Di heman *birrê* û *benda* dûwem de di bin navê ‘Gazî bo Xweda’ bi 21 beyta gazind û hewara xwe bi Xwedê dike û dû’a dike.

Ewwel tu yî bil ji wê jî Axir

Batîn tu yî hem digel wê Zahir

Di Birra yekem de Benda sêyem ku navê vê bendê ‘Zimanê Bêxwedî’ ye li ser grîngîya zimanê zikmakî disekine. Ev bend ji 45 beyta pêk tê.

Derd û meraqa zimanê mader

Zil da û di qelbê min de da der

Benda çarem ji Birra yekem bi pend û nesîheta destpê dike û paşê bi ferhengê didome. Hejmara beytên pend û şîreta 12 ne. Ev bend 1087 beyt e. Di serê benda de nivîskar beytên pend û şîreta bi cih kirîye. Hejmara van beytên pend û şîreta ji yekê heta 12a tê guhertin.

Bira duwem ji heft benda pêk hatiye. Ev beş Kurdî-Kurdî ye û ji 321 beyta pêk tê.

Ferheng bi wezn û bi behr û qalibên ‘erûz’ê hatiye nivîsandin. Kêşa qalibên ‘erûzê wek jêrenot li bîrê rûpel hatiye nivîsandin. Di berhemê de pênc qalibên ‘erûzê hatiye bikaranîn.

Di ferhengê de bi giştî hejmara peyvên Kurdî 13.104e û hejmara peyvên Tirkî 8.268 in. Di beşa yekem de 2976 û di beşa dûwem de 321 beyt, bi giştî 3297 beyt cih girtiye.⁴⁶

BİRRA YEKEM				
BEND	NAVÊ BENDÊ	HEJMARA BEYTA	KÊŞA 'ERÛZÊ	BEYTEK JÊ BENDÊ
1	Benda Yekem Pesnê Xwedê	14	Mefûh/ Mefa'lûn/Fe'ûlun	Destpê dikim ez bi navê Ellah Meqûsd Ew e her ji bo me welah
2	Benda Dûyem: Gazî Bo Xwedê	21	Mefûh/ Mefa'lûn/Fe'ûlun	Ewwel tu yî bil ji wê jî Axir Batîn tu yî hem digel wê Zahir
3	Benda Sêyem: Zimanê Bêxwedî	45	Mefûh/ Mefa'lûn/Fe'ûlun	Derd û meraqa zimanê mader Zil da û di qelbê min de da der
4	Benda Çarem: Tirkî-Kurdî û Kurdî-Tirkî	1087	Mefa'lûn/ Mefa'lûn/ Fe'ûlun	Gotarbêj e hatip û spiker Muhasebe ci bibêj berisger
5	Benda Pêncem	127	Mefa'lûn/ Mefa'lûn/ Mefa'lûn/Mefa'lûn	Ji bo hêşîn bibêj navi , temel hîm hem ji hîrç ayî Fizûl ew dedikodu bo hûcre tu bibêj şane
6	Benda Şeşem	210	Mefa'lûn/ Mefa'lûn/ Mefa'lûn/Mefa'lûn	Erênî ger olumlu bit, neyînî de olumsuz bit Dê xunkarî bibit batman , xwê ya Kurdan jî dê tuz bit
7	Benda Heftem	5	Mefa'lûn/ Mefa'lûn/ Mefa'lûn/Mefa'lûn	Melankoli bipirsî tu wê maxolanî tu zane Bulamac navê malêzê, yumuşaklık jî nermî ye
8	Benda Heştam	12	Mefa'lûn/ Mefa'lûn/ Mefa'lûn/Mefa'lûn	Bo rüzgar ölçer e bapîv, betal tu bêj bo iptal e Xezîr navê kaynaba û hem yurtluk jî şumvar e
9	Benda Nêhem	17	Mefa'lûn/ Mefa'lûn/ Mefa'lûn/Fe'ûlun	Ger girani bêjî saygi , dê onaltı sazde bit Kültür e de çand bizanî, hem jî saat denjimêr
10	Benda DEHEM	553	Fa'îlatun/ Fa'îlatun/ Fa'îlatun/ Fa'îlun	Açık navê lê ku tûj e, saç kavurma qelşelê Rewneq ihşam û görkem , tantana jî tertepêl
11	BENDA YAZDEHEM	372	Fa'îlatun/ Fa'îlatun/ Fa'îlatun/ Fa'îlun	Tazminat ziyarî zane, zivînek jî döne meç Katilê xwînî bibêje, festivalê muhrîcan
12	BENDA DOZDEHEM	111	Fa'îlatun/ Fa'îlatun/ Fa'îlatun/ Fa'îlun	Bo sıradan bêj remaqî, hem ketûber, jirêzê Tevkuj ew katliam e, navê ortak nîvekar
13	BENDA SÊZDEHEM	40	Fa'îlatun/ Fa'îlatun/ Fa'îlatun/ Fa'îlun	Sêhûbêl ger keşmekeş bit, dê bikir bit müşteri İnce bağursak bipirsî, bêje binbar û kîper
14	Benda Çardehem	13	Fa'îlatun/ Fa'îlatun/ Fa'îlatun/ Fa'îlun	Haklıyê mafdar bibinî, eldiven dê bit lepik Bahışîşê beşîşê dê bînî , borçluyê deyndarî tû

46 Di pêşgotina pirtûkê de hejmara beyta 3337 hatiye dayin. Lê me du cara jimart 3297 derket.

15	Benda Panzehom	45	Fa'îlatun/ Fa'îlatun/ Fa'îlat	Kurtulus rizgarî nav e, sirke rişk Hapsîrîk ez bo te bêjîm navê fişk
16	Benda Şazdehem	12	Fa'îlatun/ Fa'îlatun/ Fa'îlatun/ Fa'îlun	Veşelandin bû soyunnak , uyuşuk jî tevîzî Şebîkîn bêje bo donmuş , jî bo çürûke rizî
17	Benda Hevdehem	12	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Şaka leq e, nokta deq e, fakih feqe, öd zendeq e Püsür tiral, güzel delal, tellal delal, tas tarîk e
18	Benda Hevjdehem	42	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Qantir digel wê hêstirê bo herdûkan katir bibêj Hêşîn yeşil , heşar yular , hatir bizan ew xatir e
19	Benda Nozdehom	36	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Gezmek gerr e, kafa ser e, lazm gere, sarı zer e Yumak gîlok, gezgin gerok, hindi elok, sağır kerr e
20	Benda Bîstem	18	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Keklik kew e, uyku xew e, asla hew e, ayran dew e Bacı xwh e, aywa bih e, kulak guh e, odur ew e
21	Benda Bîst û Yekem	31	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Üzüm tîrî, kasım çîrî, yurtık dirrî, uçmuş firrî Adli binav, para dirav, hem öd zirav, stûr kahn e
22	Benda Bîst û Duyem	10	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Faktör pêkar, işsiz bêkar, bölücü ew yê parvekar Kişi kes e, marul xes e, kışık kese, parça qet e
23	Benda Bîst û Sêyem	6	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Hêvî umut , girgin somut, çotran kurut , şênber somut Rabes tutum , dizgar tulum , tevger tutum , hilm suluk e
24	Benda Bîst û Çarem	42	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Son dawî ye, hewl şaşı ye, derk tu bibêj bo algi ye Kolay sivik, çubuk şivik, hafif şivik, kênc etki ye
25	Benda Bîst û Pêncem	38	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Biber îrot, şimşir kevot, giya ye ot , doksan e not Kurgan girik, gurtlak qirik, doştık kurık , pirg sürfe ye
26	Benda Bîst û Şeşem	57	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Uyuz keno, dalga şepol, kurık çilî, zimhêr gıda Şişmek pifin, tümü tevek, tümsek qilom, boxrî vida

15	Benda Panzehom	45	Fa'îlatun/ Fa'îlatun/ Fa'îlat	Kurtulus rizgarî nav e, sirke rişk Hapsîrîk ez bo te bêjîm navê fişk
16	Benda Şazdehem	12	Fa'îlatun/ Fa'îlatun/ Fa'îlatun/ Fa'îlun	Veşelandin bû soyunnak , uyuşuk jî tevîzî Şebîkîn bêje bo donmuş , jî bo çürûke rizî
17	Benda Hevdehem	12	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Şaka leq e, nokta deq e, fakih feqe, öd zendeq e Püsür tiral, güzel delal, tellal delal, tas tarîk e
18	Benda Hevjdehem	42	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Qantir digel wê hêstirê bo herdûkan katir bibêj Hêşîn yeşil , heşar yular , hatir bizan ew xatir e
19	Benda Nozdehom	36	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Gezmek gerr e, kafa ser e, lazm gere, sarı zer e Yumak gîlok, gezgin gerok, hindi elok, sağır kerr e
20	Benda Bîstem	18	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Keklik kew e, uyku xew e, asla hew e, ayran dew e Bacı xwh e, aywa bih e, kulak guh e, odur ew e
21	Benda Bîst û Yekem	31	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Üzüm tîrî, kasım çîrî, yurtık dirrî, uçmuş firrî Adli binav, para dirav, hem öd zirav, stûr kahn e
22	Benda Bîst û Duyem	10	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Faktör pêkar, işsiz bêkar, bölücü ew yê parvekar Kişi kes e, marul xes e, kışık kese, parça qet e
23	Benda Bîst û Sêyem	6	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Hêvî umut , girgin somut, çotran kurut , şênber somut Rabes tutum , dizgar tulum , tevger tutum , hilm suluk e
24	Benda Bîst û Çarem	42	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Son dawî ye, hewl şaşı ye, derk tu bibêj bo algi ye Kolay sivik, çubuk şivik, hafif şivik, kênc etki ye
25	Benda Bîst û Pêncem	38	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Biber îrot, şimşir kevot, giya ye ot , doksan e not Kurgan girik, gurtlak qirik, doştık kurık , pirg sürfe ye
26	Benda Bîst û Şeşem	57	Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun/ Mustefîlun	Uyuz keno, dalga şepol, kurık çilî, zimhêr gıda Şişmek pifin, tümü tevek, tümsek qilom, boxrî vida

2.5. Mela ‘Ebdulkerîm Muderris û Dû Rişte

2.5.1. Mela ‘Ebdulkerîm Muderris (1905-2005)

Di vê serdême de yek ji mûfesar, mûheqqîq, mûtercim, faqîh û şa'irê Kurda ye. Di şî'rê de bi mexlesa 'Namî' meşhûr bûye. Di warê 'ilmê îslamê, dîrok, dîroka zanayên Kurd, ziman û wêjeya Kurdî, hikmet û felsefê da mamosteyekî bê hempaye.

Navê wî 'Ebdulkerîm b. Mehemed b. Fettah b. Selman b. Mustefa b. Muhemmed ji 'eşîra Hûzî Qadî ye, li gundê Tekye di sala 1905a de welidiye. Di biçûkantiya xwe de dest bi xwendinê kiriye. Bi zarokti ku bavê xwe wenda dike bi alikariya dîya xwe û apanê xwe xwendina xwe didomîne. Li gelek devera û li cem gelek 'alîma perwerdehiyê dibîne. Xwendina medresê li cem Şeyx 'Umer İbnî Qeredexî bi girtina icazê xelas dike. Piştî xelaskirina medresê li gelek deveran muderistî û îmamiyê dike. Di sala 2005 de ji emrê Xweda re got; Lebbeyk û çû ser heqiya xwe.

Mela 'Ebdulkerîm Muderris ji bo 'alema Îslamê û ji bo edebiyata Kurdî zêdeyî 50î berhem li pey xwe hiştiye. Hin ji berhemên wî ên kurdî ev in. *Rîsaleya Îman û Îslam*, *Şerî'eta Îslam* (4 berg), *Çil Çirayê Îslam*, *Nûr û Necat*, *Behar û Gulzar*, *Tefsîrê Namî* (7 berg), *Yadê Merdan* (2 berg), *Mewlûdname û Mî' racname*.⁴⁷

2.5.2. Navê Berhemê yê Orîjînal

Mela 'Ebdulkerîm Muderris di serê berhema xwe de di beyta 22an de navê berhema xwe tîne ziman. Navê berhemê *Dû Rişte* ye.⁴⁸

Bom henînewe be şûwey edeb

(Dû Rişte) y luxet bo Kurdî 'Ereb

2.5.3. Sedema Nivîsînê û Mêjûya Nivîsandina Wê

Mamoste Muderris ev berhema giranbeha di sala 1963an de nivîsandiye.⁴⁹ Sedema nivîsandina berhemê dîsa di serê berhemê de bi malikên nivîskar em tê digihêjin. Mamosta Muderis dibêje; peyrewê dîne Îslamê hemû birayê hev in, ji bo vê yekê pêwîst e ku zimanê hev û dû bizanibin.

Hemû nişteciyê yek niştiman in

Ebê zûbanê yekter bizanin

Bû jînê bira li gel bira da

Le yek niştiman le yek mawa da

2.5.4. Taybetmendiya Şiklî

Feheng 110 rupel e û ji 21 beşa pêk hatiye. Feheng li gor mijara peyvyan hatiye binbeşkirin. Beşa yekem bê nav e. Beşên din kîjan mijar be navê wê mijarê hatiye nivîsandin. Wek mînak; navê beşa sêyem; *Sifetganî Însan* e. Navê beşa Hijda; *Nawê Gul û Giyaş Bunxweş* e.

Di serîde bi 14 beyta hemdele, selwele û di neh beytên piştî wê sebebê nivîsandina berhemê hatiye nivîsandin. Piştî van beytan bêjeyên girêdayî bi baweriyê cih digrin. Beşa bîsta her çî qas ku navê wê 'Heywanat' be jî, piştî navê heywana mijarên ku bi jiyana mirovan girêdayîne perakende hatine watedarkirin. Di beşa bîst û yekemîn de lêkerên zimanê 'Erebî ên sê herfî cih girtine.

Dû Rişte, menzûm e. Di berhemê de 1761 beyt hene. 3618e peyvên 'Erebî hatine watedarkirin. Beşa herî fireh beşa bîsta ye. Di vê beşê de 604 beyt û 1215e bêje hene. Beşên herî biçûk beşa yazde û duwazda ye. Ev her dû beş her yek ji 8 beytan pêk hatiye.

Di berhemê de bêjeyên 'Erebî di nav kevanekê de hatine nivîsandin.

47 <http://www.islahweb.org/content/> (Gihandin :2005/10/16)

48 Di vê xebata li ser *Dû Rişte* ya Mamoste Muderris de; nusxeya bi navê '*Dû Rişte, fêhengekî 'Erebî û Kurdî ye be Helbest'*, Çapxana Selman 'E'zemî, Bexda, 1970, me ji xwêre kir çavkanî.

49 Mela 'Ebdulkerim Muderris,(1970), *Dû Rişte*, Çapxana Selman 'E'zemî, Bexda, r.110

2.5.5. Taybetmendiye Dû Rişte

Dû Rişte pirtûkek çar alî ye. *Dû Rişte*, berhemek 'Eqîdê ye. *Dû Rişte*, berhemek Fiqhê ye. *Dû Rişte*, pirtûkek Serfê ye. *Dû Rişte*, ferheng e. *Dû Rişte*, bi van taybetiyên xwe ji ferhengên menzûm ê mayin cudaye. Di gelek ciyan de peyvên xwe şîrove dike. Wek mînak dema wateya 'Redî' dibêje di peyre bi 5 beyta hukmê şîrdayinê şîrove dike.⁵⁰ Ji bo wateya 'Tarix'ê bi heft beyta behsa tarixa şemsî, hîcrî, mîladî dike.⁵¹

(Heyy)e zînduwe, ('elîm)e zana

(Qadir)e xawen hîz û tewana⁵²

(Wûdû) des niwêj e pêwîste însan

Des niwêjê bi bî le bo niwêjekan

Piştî vê beytê bi du beyta ferdên desmêjê ji xwendevana re şîrove dike.⁵³ Peyvên şer'î di nava berhemê de hema em dikarin bêjin di temamê beşan de cih girtine.

Navê Bend û hejmar a Beyt û Peyvên Dû Rişte û Minakên Beyta				
BEND	NAVÊ BENDÊ	HEJMA RA BEYTA	HEJMA RA PEYVA	BEYTEK JÊ BENDÊ
1		413	657	Nebî Xeberdar ye'nî Hewal zan Xwawen ayîne li ser rûyê cihan
2	Ewsaf	174	407	Eqre' keçel e, E'rec boşel e Eşell e'zayê xawen şecele
3	Sifetekanî insan	48	112	Ruşd û reşed û ihtîda ye'nî Be heq geyiştin ebî bizanî
4	Ehwalê insan	30	84	Î'ta pîdane, exz wergirtin Îtlaq berdane, însak ragirtin
5	Cem û colê ademîzad	12	35	Îddica' belê me'nay palkewtin Îstîlqa ye'nî be piştî kewtin
6	Pakî ve Xwaîmî insan	29	48	Nezafet pakî, temzîf pak kirdin Adabê dîn e pakî ra girtin
7	Cil û Berg	42	89	Kiswe poşak e, hem sewb û fibas Qeba kewa ye, qemîs çi? Kiras
8	Mal û Pêwîstiyekanê Navmal	13	30	Dar ye'nî xanû, bab çi? Derga ye Ritac, derwazeyê gewre bîna ye
9	Pêwestiyê Xanûbere	61	154	Îcanet, setî le cî damezraw le bo xwoştin ya cil le ser aw
10	Pêwestekani Dartaşî	12	33	Tebr tewerzîn, hisn û qef û fâs Be me'na tewîm bizane be xas
11	Pêwestekani Felah	8	22	Mîmsehet û mîswat bo rêkey zewey Ta yek san ebi berz legel newey
12	Esbabê Welax û Welaxdarî	8	20	Cîll cîl, Serc zîn e, belê qerebûs Berzey li zîna be kurdi kelbûs
13	Awedanî û Mamelew Alîyî	26	65	Qeryet ye'nî dê, qesebe nîmçe şar Mîsr û Medîne û beled kore şar
14	Saxî û Nexweşî û Dêrdûdar	64	115	Da û 'îlet derd e, dewa derman e Demad mîşenmayê ser brînane

50 Muderris, hb. r.77-78

51 Muderris, hb. r.96-97

52 Muderris, hb. r.4

53 Mela 'Ebdulkerim Muderris, hb. r.7-8

15	Zwarden û Herçî Peywendî Pê we bî	27	80	Tahûn û reha be me'na aş e Telm harî e, hecer berdaş e
16	Mîfwev Dextl û Dan û Dar û Dîrext	27	54	Erset deştî rût bê dirext û dar Eqar be me'na dar û zewî û zar
17	Nawê Gelîk Darû Dîrext	14	51	Eyk û herec û xeydet le gel xab bû daristan e ey 'alî cenab
18	Nawê Gul û Giyay Bunxweş	12	20	Zehra dar gule, zehr ye'nî gul Bo gul enalîy hemîşe bulbul
19	Hendî Le Nebatatey Ke Insanû Heywan	15	44	Xes çî? Kahuwe, esef kewer e Kurfus kerewez, cet çî şewer e
20	Heywanat	604	1215	Sewr çî? gacot e, sewret bo manga Beqer bo cînse lê nîr û le ma
21	Ew Kelîmatey Ke Be Sê 'Irab Hatûn	122	283	Emm be me'na qesd e, imm munaseb e Umm daykey tuyew qedrê wacib e
Gîştî		1761	3618	

2.6. Mela Mehmud Tîruwayî û Nûbihara Qur'anê

2.6.1. Mela Mehmud Tîruwayî (1965-)

Mela Mehmûd di sala 1965an de li gundê Tîruwayê girêdayî navçeya Kerboran (Dargeçit) a Mêrdîn çavên xwe li dinê vedike. Navê bavê wî Mela Yûsuf e. Li cem bavê xwe dest bi xwendina dînî dike. Piştî mekteba seretayî li Êlih (Batman)ê dest bi xwendina fermî dike û di ber vê xwendinê li medreseyên Êlihê xwendina medresê jî didomîne. Li Midyatê li cem Şeyx Seydayê Mela Beşîr xwendina xwe quta dike û îcaza 'ilmê werdigre.⁵⁴

Piştî wergertina îcaza 'ilmê Mela Mehmûd 4 salan li Hemîdiyê gundê Kercewsê, 25 sala li Çipleş gundê Qoserê û paşê, ji 2015a virde li gundê Kanîsîpî ya girêdayî bi Qoserê Melatiya xwe berdewam dike. Seyda li heyati ye û xebatê xweyin 'ilmê didomîne. Ji bil vê ferhanga Quranê, *Sal Bi Sal Heyata Pêxember û Tercuma Qesîda Mudarî* du berhemê wî ên din jî hene⁵⁵

2.6.2. Navê Berhemê yê Orjînal

Navê berhemê *Ferhenga Quranê* ye.⁵⁶

2.6.3. Sedema Nivîsînê û Mêjûya Nivîsandina Wê

Sedema nivîsandina vê berhemê xwestina bi hêsanî têgihîştina term û bêjeyên Qurana Pîroz e. Mela Mehmûd berhema xwe di salên 2000an de nivîsiye.⁵⁷

54 Seyfettin Aykaç, (2016), *Mela Mehmûdê Tiruwayî û Ferhenga Wî Ya Menzûm (Metn û Lêkolîn)*, Teza Lîsansa Bilind, Zanîngeha Bîngolê, Enstîtuya Zimanên Zindî, Beşa Ziman û Edebîyata kurdî, Çewlik, r. 10-11

55 Aykaç, hb.12-13

56 Aykaç, hb.14

57 Aykaç, hb.14

2.6.4. Taybetmendiye Şiklî

Ev ferheng ji 90 beşan pêk hatiye. Nivîskar ji bo her sûreteki Qurana Pîroz beşek amadekirîye. Beşa dawî ji bo Hemdele û Selwele veqetandiye. Li gor vê agahiyê 89 beş ferheng e. Tê zanîn ku ji bo 25 sureyê Qurana Pîroz beş nehatine amadekirin. Beşa duwem beşa herî mezine ku ji 234 beyta pêk hatiye. Beşa herî biçûk jî beşa 85a ye ji beytekê tenî çêbûye. Bi tevahî 1556 beyt e.⁵⁸

Çiqas ku ferheng menzûm be jî bi behr û qalibê 'erûzê nehatiye nivîsandin. Bi kîta hatiye nivîsandin. Hejmara kîteyên beyta 11e ne. Ferheng bi teşeya mesnewî hatiye nivîsandin.⁵⁹

Ew hurufê serî surete quran a / Muqette'e; kes nizanî me'na wan a
Xeyrê Xwedê ku xasî 'ilmê Wîne b / Elîf lam û qaf û nûn û ta sîn e b

Navê Sûreyên Quranê û Hejmara Beytên wan Di Ferhenga Quranê de								
Beş	Navê Suretan	Hejmara Malikan	Beş	Navê Suretan	Hejmara Malikan	Beş	Navê Suretan	Hejmara Malikan
1	Fatihe	8	31	Sad	3	61	Nâzîât	13
2	Beqere	234	32	Zumer	4	62	'Ebese	4
3	Alî'imran	186	33	Xâfir	6	63	Tekwîr	7
4	Nîsa	131	34	Duxân	4	64	Înfitar	2
5	Maide	53	35	Ehqâf	4	65	Muteffifîn	3
6	En'am	68	36	Qîtal (Muhemmed)	5	66	Înşîqâq	5
7	E'raf	106	37	Feth	5	67	Burûc	5
8	Tewbe	53	38	Hucûrat	3	68	Târiq	4
9	Yûnûs	12	39	Qâf	4	69	E'la	1
10	Hûd	38	40	Zâriyât	5	70	Xâşîye	7
11	Yûsûf	32	41	Tûr	5	71	Fecr	7
12	Re'd	15	42	Necm	9	72	Beled	7
13	Îbrahîm	17	43	Qemer	7	73	Şems	4
14	Hicr	18	44	Rehmân	7	74	Leyl	3
15	Nehl	49	45	Wâq'ê	13	75	Duha	2
16	Kehf	24	46	Hedîd	3	76	Tîn	4
17	Meryem	24	47	Mucâdele	4	77	Îqre'	3
18	Tâ-hâ	25	48	Heşr	9	78	Beyyîne	4
19	Enbiyâ	23	49	Cumû'e	4	79	Zîzal	2
20	Hec	24	50	Mulk	6	80	Adiyat	5
21	Mu'mînûn	16	51	Nûh	10	81	Qâr'e	4
22	Nûr	11	52	El-Haqqe	8	82	Humeze	5
23	Furqân	33	53	Me'âric	8	83	Fîl	5
24	Neml	10	54	Cin	6	84	Mâ'un	4
25	Qeses	10	55	Muzemmil	7	85	Kewser	1
26	Rûm	2	56	Mudessîr	5	86	Tebbet	3
27	Loqman	2	57	Qiyâmet	4	87	Îxlâs	3
28	Ehzâb	10	58	Însan	5	88	Feleq	3
29	Fatîr	4	59	Murselât	8	89	Nas	4
30	Yasîn	10	60	Nebe	8	90	Beşa Dawiyê	5

58 Aykaç, hb.15-18

59 Seyfettin AYKAÇ, hb.18-19

Li gor tabloya jor ew 25 sûreyên Quranê ku ji wan re Ferheng ava nebûne evin:					
1	Enfâl	11	Câsiye	21	Tekâsur
2	Isrâ	12	Mumtehîne	22	'Esr
3	Şû'erâ	13	Saff	23	Qureyş
4	Enkebût	14	Munafîqûn	24	Kâfirûn
5	Secde	15	Texâbun	25	Nesr
6	Sebe	16	Telaq		
7	Saffât	17	Tehrîm		
8	Fussîlet	18	Qelem		
9	Şûrâ	19	Inşîrah		
10	Zuxruf	20	Qedr		

2.7. Ismaîl Bazîdî û *Gülzâr* (1655-1710)

Di sedsala 18an de ji teref şagirdê Şex Ehmedê Xanî Ismaîlê Bazîdî (1655-1710) ve hatiye nivîsandin. Di edebiyata Kurdî de ferhenga duwem e. Ferhengek sê zimanî ye. Bi Kurdî-'Erebî-Farsî hatiye nivîsandin. Ev ferheng nehatiye dîtîn. Der heqê vê ferhengê em ahagiyan ji *İslam Ansiklopedisiyê* de ji maddeya "Kürtler" distînin. Li gor agahîyên ku Minorsky di vir de di de; Ismaîlê Bazîdî şagirtê Şex Ehmedê Xanî ye, ferhengek menzûm bi navê '*Gulzâr*' nivîsandiye û hinek ş'ir û xezelê wî jî hene.⁶⁰

2.7.1. Taybetiyên *Gulzârê*

1= Ferhengê Kurdî-'Erebî-Farsî bi sêzimanî ye,

2= Di medreseyên Kurda de wek pirtûkeke dersê hatiye xwendin

3= Bi giranî devoka Hekarî û Bazîdê bi kar aniye.⁶¹

2.8. 'Ebdusettar Rêkanî û *Nûbehara Mizgefta Sîriyê* (1984-)

Ev ferheng ji aliye 'Ebdusettar Rêkanî hatiye nivîsîn. Ev ferheng Kurdî-'Erebî ye. 54 rûpel e. Ferheng ji 1330 kelîmeyan pêk tê. Nehatiye çapkirin. Nivîskarê berhemê ji Dihokê ye. Loma jî bi devoka Badînan/Kurmanciya Başûr ferhenga xwe amade kiriye. Bêtir peyvên rojane yên Kurdî-'Erebî di ferhenga xwe de bi cih kirîye. Herçend navê wê Ferhenga Mizgefta Sîriyê be jî –ku ev mizgeft mizgefta ku 'Rêkanî lê melatiyê dike-, ji bo çapê dixwaze ku navê wê bike *Ferhenga Nûcewanan*.⁶² Bi sedema ku ev ferheng ne li ber destê me ye me zêde agahî neda.

60 Öztürk, hb, r.6

61 Pertev, hb, r.26

62 Mehmet Zahir Ertekin, (2017), Zanîngeha Bîngolê, Enstîtuya Zimanên Zındî, Beşa Zıman û Ed - bîyata Kurdî. Der heqê vê ferhengê de me ev agahî Ji Mehmet Zahir Ertekin, girt. Xebatên wî li ser vê ferhengê didome. Çewlik.

ENCAM

Wek hemû edebiyatên rojhilatanavîn, di amadekirina ferhengê menzûm, edebiyata Kurdî jî ji vê cûreyê edebî xwe bê par nehiştiye û bi 8 berhema xwe nîşan daye.

Nûbihara Biçûkan, Mîrsad'ul Etfâl ew Şahrahê Kûdekan û *Nûbihara Mezinan* sê ferhengê tekûz in ku li gor rêbazên ferhengên menzûm ên edebiyata rojhilatanavîn hatine nivîsandin.

Çawa ku mînakê wan di edebiyata rojhilata navîn tên dîtin ferhengê du zimanî û sê zimanî jî hatine nivîsandin.

Ji bo hersê çandên ku zêde têkilî bi wan re hatiye avakirin, ku ew jî; 'Ereb û 'Ecem û Tirk in, ferheng ji bi zimanê wan hatine avakirin.

Ji bo zimanê 'Erebî 5 ferheng hatine avakirin. Ev jî nîşan dide ku fêkirina dîni Îslamê mijara sereke hatiye dîtin.

Ji bo zimanê Farsî ferhengek bi taybet û ferhengek tevî zimanê 'Erebî, bi giştî du ferheng hatine amadekirin.

Ji bo fêkirina zimanê Tirkî ferhengek hatiye avakirin, lê ev ferheng hem bi hejmara beytên xwe û hem bi hejmara bêjeyan ferhenga Kurdî ya menzûm a herî mezin e.

6 ferheng bi Kurdiya Kurmancî û du ferheng bi Kurdîya Soranî amade bûne.

Dema ku em bala xwe didin sedemên nivîsandina wan, em dibînin ku piranî yan jî bo zarokên xwe, yan jî bo neviyên xwe yan jî ji bo xwendevanên xwe hatine nivîsîn.

Ferhenga yekem *Nûbihara Biçûkan* e, Şeyx Ehmedê Xanî nivîsandiye, Kurdî-'Erebiye, 14 beş (tevî beşa destpêkê) e, 217 beyt e, 1317 bêjeyên 'erebî hatine watedarkirin. Herweha ev ferheng rê li ber ferhengnûsiya Kurdî vekiriyê û bûye pêşengê ferhengnûsîna Kurdî jî. Amadekarên ferhengên menzûm ên Kurdî hemû di binê bandora vê ferhengê ferhengên xwe amade kirine.

Ji bo zimanê Farsî ferhengek tenê hatiye nûsîn. Ev ferheng Şeyx Mihemmed Kerbelayî bi navê *Mîrsad'ul Etfâl ew Şahrahê Kûdekan* nivîsandiye.

Ferhenga beşê wê herî zêde *Nûbihara Qur'anê* nivîsa Mela Mehmud Tîruwayî ye ku ji 90 beşî pêk hatiye.

Ferhenga beytê wê herî zêde Dilbikulê Cizîrî (Abdûlkadir Bîngol) nivîsandiye navê berhemê *Nûbihara Mezinan* ye.

Ferhenga bêjeyên herî zêde di xwede digre *Nûbihara Mezinan* ye. Ev ferheng nivîsa Dilbikulê Cizîrî (Abdûlkadir Bîngol)e.

Herdû ferhengê bi Kurdiya Soranî hatiye nivîsandin a herî kevn *Luxetnameyê Ehmedî* ye Şeyx Me'ruf Nodeyî ew nivîsandiye, a din jî teref 'alimê mezin Mela 'Ebdulkerîm Muderris hatiye nivîsandin navê wê *Dû Rişte* ye.

Gulzar a Ismaîl Bazîdî em bi hebûna wê agahdarên lê heta dema vê nivîsê kesî bi dest nexistiye.

Ferhenga bi navê *Nûbehara Mizgefta Sîriyê* ku ji teref ‘Ebdussettar Rêkanî hatiye nivîsandin hejmara bêjeyên wê tenê di dest me heye.

DÎ EDEBİYATA KURDÎ DE FERHENGÊN MENZÛM						
	Navê Ferhengê	Nivîskar	Ziman	Beş	Beyt	Bêje
1	Nûbihara Biçûkan	Şêx Ehmedê Xanî	Kurdî (Kurmançî)-'Erebî	14	217	1317
2	Luxetnameyê Ehmedî	Şêx Me'rif Nodeyî	Kurdî (Sorani)-'Erebî	3	373	1444
3	Dilbikûlê Cizîrî	Nûbihara Mezinan	Kurdî-Tirkî	33	3297	8268
4	Mela 'Ebdulkerîm Muderrîs	Dû Rîşte	Kurdî (Sorani)-'Erebî	21	1761	3618
5	Şêx Mihemed Kerbelayî	Mîrsad'ul Effal ew Şahrahê Kûdekan	Kurdî-farsî	16	320	1155
6	Mela Mehmed Tîruwayî	Nûbihara Qur'anê	Kurdî (Kurmançî)-'Erebî	90	1556	
7	'Ebdussettar Rêkanî	Nûbehara Mizgefta Sîriyê	Kurdî (Kurmançî)-'Erebî			1330
8	Ismaîl Bazîdî	Gülzâr	Kurdî-'Erebî-farsî			

ÇAVKANÎ

Aykaç, Seyfettin, (2016), *Mela Mehmûdê Tîruwayî û Ferhenga Wî Ya Menzûm (Metn û Lêkolîn)*, Teza Lîsansa Bilind, Zanîngeha Bîngolê, Enstîtuya Zimanên Zindî, Beşa Ziman û Edebîyata kurdî, Çewlik.

Babê Lalo (Kemal Reûf Mehemmed),(2004) *'Eqîdey Îman-'Eqîdey Kurdî*, Xalid Şarezorî Neqşebendî,(Komkirin û Serastkirin), Weşanên Aras, Hewlêr.

Borekeî, Siddîq Sefîzade, (2008), *Mêjûy Wêjey Kurdî*, Weşanên Aras, Hewlêr, Berg.2, Cizîrî, Dilbikûlê (Abdûkkadir Bîngol), (2014), *Nûbihara Mezinan*, Weşanên Nûbihar, Çapa yekem, Îstanbûl.

Gıynaş, Kamil Ali, (2015). *"Arapça-Farsça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfetü'l-İhvân Hediyetü's-Sıbyân"*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.8, S.41.

<http://www.islahweb.org/content/2005/10/16>

İnce, Yılmaz, (2002). *"Manzum Sözlükler ve 'Şemsî'nin Cevâhîrî' İkelimât'ı Üzerine Bir Dil İncelemesi"*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.

Kerbelayî, Şeyx Mihemed, (2002), *Dîwana Kerbelayî*, amd. Osman Akdağ-Kerem Soylu, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, Stenbol.

M. Zahir Ertekin, *"İlk Manzum Türkçe-Kürtçe Sözlük: Nûbihara Mezinan"*, Journal of Oriental Scientific Research (JOSR), Nisan-2017 Cilt:9 Sayı:1 (17), (s. 89-106)

Muderrîs, Mela 'Ebdulkerîm,(1970), *Dû Rîşte*, Çapxana Selman 'E'zemî, Bexda.

Öztürk. Mustafa, (2015). *"Manzum Sözlüklerden Sübha-i Sıbyân ile Kürtçe'deki İlk Manzum Sözlük Nûbehara Biçûkan Arasında Bir Karşılaştırma"*, Mardin: The Journal of Mesopotamian Studies, C: 1/1, s. 5.

Öz. Yusuf, (1996), *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Ankara Üniversitesi Sosyal

Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

Pertev, Ramazan. (2012), *Mîrsadul Etfâl (Şahrahê Kudekan) -Fehenga Menzum a Kurdî-Farîsî(vekolin-Tekst)*, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtûya Zimanên Zindî yên li Tirkîyeyê, Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî, Teza Lîsansa Bilind, Mêrdîn.

Qoxî. Ehmed Hilmi, (2004), *Gulzara Hemûkan Şerha Nûbihara Biçûkan*, İhsan yayınları, 3. Baskı, İstanbul.

Nodeyî. Şeyx Me`rûf Nodeyî, *Luxetnameyê Ehmedî- Wêendar, rastkirin û wênekirin bi tekoşîna `Ebdurrehîm Mehmûdî, İntîşaratê Kurdistan, çapa nehom, sal 1391,*

Yıldırım. Kadri, (2014), *Ehmedê Xanî Külliyyatı IV- Dîwan*, Awesta yayınları, İstanbul

Pêvek

1-

Di Luxetnameyê Ehmedî de Hejmara Beytan û Bêjeyan

Hêjmara Rûpel	Hêjmara Bêjeyan	Hêjmara beyta	Hêjmara Rûpel	Hêjmara Bêjeyan	Hêjmara beyta
3		13	28	24	8
4	21	5	29	34	8
5	28	7	30	34	8
6	27	7	31	34	8
7	25	7	32	34	8
8	28	7	33	34	8
9	31	8	34	36	8
10	28	7	35	30	8
11	28	8	36	28	8
12	27	7	37	37	9
13	31	8	38	30	8
14	27	7	39	25	7
15	31	7	40	23	6
16	35	8	41	36	7
17	28	8	42	40	8
18	34	8	43	32	7
19	33	8	44	26	6
20	28	7	45	22	5
21	32	8	46	27	8
22	32	8	47	25	8
23	31	8	48	31	9
24	30	8	49	29	7
25	32	8	50	37	8
26	34	8	51	20	5
27	35	8	Giştî	1444	373

2-

Hejmara Bêjeyên Nûbihara Biçûkan Li Gor Herfên Elîfbayê

Herf	Bêjeyên Kurdî	Bêjeyên 'Erebî
آ	38	4
ا		159
ب	89	65
بـ	52	
بـ	30	36
بـ		22
بـ	16	55
بـ	29	
بـ	8	75
بـ	34	38
بـ	58	28
بـ		7
بـ	33	59
بـ	30	17
بـ	8	
بـ	34	65
بـ	24	43
بـ	7	42
بـ		22
بـ	15	21
بـ		7
بـ	9	75
بـ	4	37
بـ	10	31
بـ	7	
بـ	37	70
بـ	70	34
بـ	48	
بـ	27	26
بـ	51	145
بـ	30	52
بـ	43	30
بـ	8	43
بـ	3	9
Giştî	852	1317
Giştî		2169

3-

Hejmara Beyt û Peyvên ‘Dû Rişt’ ê Di Rûpela De

Rûpel	Hejmara Beyta	Hejmara Peyva
3	18	
4	19	21
5	18	19
6	16	15
7	16	19
8	19	22
9	15	18
10	18	26
11	20	25
12	19	21
13	19	24
14	16	18
15	15	30
16	12	31
17	15	38
18	10	25
19	10	30
20	10	28
21	11	20
22	20	52
23	16	39
24	17	28
25	19	17
26	19	25
27	16	41
28	17	45
29	14	33
30	17	44
31	16	36
32	20	37
33	20	38
34	17	44
35	14	39
36	20	47
37	20	48
38	19	34
39	19	39

Rûpel	Hejmara Beyta	Hejmara Peyva
40	12	43
41	16	45
42	17	45
43	16	46
44	18	32
45	17	30
46	15	36
47	16	32
48	18	37
49	17	41
50	15	45
51	12	34
52	17	34
53	15	39
54	16	50
55	19	43
56	15	39
57	17	34
58	20	30
59	16	20
60	15	49
61	16	39
62	16	46
63	13	36
64	16	26
65	15	42
66	16	46
67	16	36
68	18	41
69	20	37
70	14	32
71	16	22
72	16	30
73	19	25
74	17	26
75	15	34
76	14	32

Rûpel	Hejmara Beyta	Hejmara Peyva
77	18	34
78	20	23
79	16	33
80	19	39
81	15	36
82	19	35
83	17	24
84	16	42
85	16	45
86	19	46
87	18	40
88	18	36
89	16	41
90	12	43
91	15	33
92	17	15
93	17	37
94	15	36
95	13	44
96	16	15
97	19	4
98	19	30
99	16	34
100	17	30
101	18	55
102	15	37
103	16	44
104	14	30
105	14	33
106	16	41
107	16	35
108	17	41
109	17	36
110	3	1
Giştî	1761	3618